

VÝCHOVOU K NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH.

Jan Amos Komenský.

(1592—1670.)

Filosofie má svého Aristotela a Kanta, přírodověda svého Darwina, astronomie se honosí Koperníkem a Keplerem, medicína Pasteurem. Jako ostatní obory vědy a práce, také pedagogika má jedno jméno, k němuž se ustavičně vrací, aby čerpala z bohatého zdroje myšlení. Jest to jméno Komenského. Jím byly vytčeny pedagogice a umění vychovatelskému dalekosáhlé cíle mravní obrody lidstva, jím také dány byly hojné prostředky, jimiž se mělo dojiti alespoň k cílům částečným. Ve dvě ústřední myšlenky slilo se všenápravné úsilí Komenského, v ideu opravené výchovy mládeže a ve snahu vševědné. Vzpomeňme skvělých obrazů, jichž užil Komenský: o poli, časné z jara osetém, o hrnku, který zavání tím, čím nejprve navře, o vlně jednou zbarvené, o vosku a sádře, a pochopíme, jak živá byla víra Komenského, že jedině správně uspořádanou výchovou možno dospěti k nápravě věcí lidských.

Náboženské zvrácení jeho díla vysvětluje nám Komenského původ českobratrský. Českobratrství jest vzácným květem reformace. Jest obrozenou společností prvotního křesťanství, oproštěnou od převahy církevní vnějšnosti, slučující v harmonický soulad slova a úkony. Za poměrů, jaké zavládly po Bílé hoře a zvláště po míru westfálském, bylo českobratrství vyvráceno z rodné půdy, v níž zapouštělo kořeny, a vydáno na pospas osudu. Komenský, ztrácejce při tomto tragickém zanikání českobratrské Jednoty pevnou půdu pod nohama, obrací se ke všem lidem dobré vůle, k celému světu, ke všem reformovaným církvím křesťanským, aby na této nové a širší základně zmnožil úsilí o lepší výchovu a nápravu

lidstva. Tento duševní převrat od českobratrství k úkolům všelidským, jenž došel úspěšných ohlasů v tehdejší učeném světě, neobešel se bez chiliastických a utopických snů, živěných protivenstvím a nadějí v příští lepšího života. Náboženské zanicení jest Komenskému všelékem v těchto proměnách dnů. V době, kdy se zdá, že jej vše opouští, kdy úkryty neskytají dosti bezpečí, bůh jest mu jedinou záštitou, „Hlubinou bezpečnosti“ (4). Svět se mu jeví spleťtým bludištěm, člověk odchytil se od věcí božských, i bude třeba vrátiti se k pramenům všeho života a z labyrintu světa uchýliti se v bezpečný ráj srdce. Tot smysl proslulého rozjímání, nazvaného „Labyrint světa a ráj srdce“ (1623) (5). „Listové do nebe“ (1617) jsou proti církvi od Krista odpadlé, připravující na příští dny bratrství. Mystická tato rozjímání nejsou prosta prvků, z nichž později vyrůstá velké dílo pedagogické a pansofické. Výrazem onoho mystického vzrušení jest také „Přemýšlování o dokonalosti křesťanské“ (6) a „Nedobytný hrad, jméno Hospodinovo“ (1622) (7). „Hlubina bezpečnosti“ a „O sirobě“ (1624) (8) vyjadřují náladu opuštěnosti v době, kdy jsou ztraceni poslední ochránci.

Lešno, kam se Komenský do vyhnanství odebral (1628), znamená počátek intenzivní práce pedagogické. Již v Herbornu dovídá se o Raticově spise „De studiorum rectificanda methodo consilium“ a ještě před odchodem z vlasti poznal didaktiku Eliáše Bodina. Pedagogické své dílo „Didaktiku českou“ (9) napsal nejprve jazykem českým (1627—1632) a teprve později, jak praví Lindner v úvodě k německému vydání Didaktiky, opouští tradiční českobratrskou omezenost působení a přenášeje se v rozsáhlou oblast všelidského myšlení, pomýšlel na vydání latinské. Obsah Didaktiky podává Komenský v těchto heslech: Člověk jest nejdokonalejší, nejdívnější a nejslavnější tvor. Cílem jeho jest věčné s bohem blahoslavenství. Život zdejší není než příprava. Příprava pak člověka záleží v nabývání moudrosti, ctnosti a pobožnosti. Základy tohoto trojího má v sobě člověk sám od přírody. Avšak musí v tom cvičen býti. Cvičení v mládí jest však nejlepší. Mládež se nejlépe učí pospolu a tak jest potřebí škol. Do škol má všechna mládež býti obrácena. Mládež má býti ve školách učena všemu, co lidi lidmi činí. Škol pravých dosud nebylo. Školy však býti mohou. Na dobrém pořádku všechno záleží. Pořádek učení musí býti při-

rozený. Třeba tak dělati, aby k studiím bylo dosti času. Třeba dělati, aby učení bylo jisté, snadné a neslo hojný prospěch, aby bylo krátké a hbité? Následuje pak zvláštní metoda věd, výchovy mravní, náboženské, výklady o školské kázni a rozvržení cvičení mládeže. Konečné pak kapitoly Didaktiky se obírají úvahou o tom, jak by podobné školy mohly býti zakládány, a jak třeba součinnosti všech k tomuto úkolu. Vědění, ctnost a pobožnost jsou základem a pravým cílem výchovy, výmluvnost pak žádoucím přídavkem. Theologie, fyzika, aritmetika, geometrie, mechanika, astronomie, geografie, chronologie, historie a dialektika jsou předměty, v nichž má mládež býti vzdělávána. Těmto předmětům odpovídá také řád světa, jež tvoří bůh, předměty tělesné, počet, velikost, díla vtipná, obloha, země, rozličné příběhy, řeč a myšlení. Základní zásadou bylo Komenskému učiti všemu důkladně, přímým užitím, všem věcem postupně a všemu až do dokonalého utvrzení. Jest si příliš dobře vědom významu tělesného zdraví, jehož ochrana výživnou stravou, cvičením, procházkou, prací, hrou a odpočinkem jest mu přední podmínkou zdárné výchovy školní. Obrací se proti pouhému vyučování slovně formálnímu a za podklad všeho učení bere věci samy. Komenský jasně a vědomě pečuje o sloučení věcí, pojmů a slov, uskutečňuje tak požadavek Baconovy indukční metody. Při výchově mravní ovšem poukazuje především k dobrému konání, ale neopomíjí ani poznání a jeho vlivu a souvislosti se správným konáním. Proto doporučuje učiti také etice, ekonomice a politice. Výmluvnosti má býti podle Komenského vyučováno v gramatice, retorice, poétice. Již v Didaktice, v souvislosti s věcným základem vyučování, oceňuje význam smyslů. Ve vyučování jazykovém žádá metody přímé a nejen mluvnicko-rozborné. Samočinnost jest Komenskému podstatným prvkem metodickým, a každé příležitosti jest použito, aby význam vlastní práce žákovy pro jeho vývoj vynikl. Nihil auctoritate, omnia rationibus, toť heslo Komenského, směřující k vlastní duševní práci žákově. Člověk, vychovaný podle ideálu Komenského Didaktiky, ukazuje již základní prvky také jeho ideálu pansofického. Jest to člověk vědecky ucelený, jenž všechna studia má uspořádána, jehož poznatky nejsou části jednotlivých, od sebe oddělených celků, nýbrž celek sám, soustava, v níž vše jest jako hřebíky zaraženo, jako kleštěmi staženo.

Komenský výslovně zdůrazňuje příčinný svazek poznatků a varuje před nesouvislostí při velkém množství vědomostí. Synthetický duch Komenského se obrází již v jeho Didaktice. Ale pravého ideálu nelze dosáhnout jenom učením, k dokonalosti je potřebí mravních ctností. Komenský spatřuje v člověku kořeny všeliké harmonie. Různým způsobem nabádá Didaktika k tomuto cíli výchovnému. Předem časně začít. Dále vésti dítky dobrym příkladem, při čemž se však nespokojuje pouhým napodobením, nýbrž radí připojovati i poučování, aby, jak praví, dítky vždy rozumně dělaly, co dělají, a že se tak dělat má, věděly. Poučování tato představuje si buď vlastními slovy nebo příklady z Písem a mudrců. Dalším pak prostředkem mravní výchovy jest odvraceti špatné vlivy a zlé příklady. Jinou zásadou jest rozšafná kázeň, rozumný dozor, při němž užívá starších žáků. Vyvrcholením zásad mravní výchovy jest Komenskému přímé učení ctnostem, zvláště pobožnosti. Když byl Komenský takto vyložil hlavní zásady výchovné, rozvrhuje mládež podle stupňů věku lidského a těmto stupňům přizpůsobuje rozvržení škol na čtyřery, na školu mateřskou do šesti roků, obecnou do dvanácti let, latinskou do osmnácti let a na akademii do 24 roků. Mateřské škole věnuje Komenský „Informatorium školy mateřské“ (10). Obecná škola má učiti česky čísti a psáti, zpěvu, počtům, základům vědění, mravnosti a pobožnosti. Na latinské škole mimo jazyk latinský učiti třeba řečtině a hebrejštině, základům filosofie, theologie, medicíny a právnictví. Fysice, již rozumí také části přírodopisu a etnografie, připisuje veliký význam v řadě předmětů. Jazyk mateřský klade na roveň s latinou. Jako dřív i zde se dbá výchovy k pobožnosti a mravnosti. Tuto zastupuje etika : původ, základ a příčiny jakož i rozdíly jednotlivých ctností. Třídy latinské školy jsou: ① gramatika, ② fysika, ③ matematika, ④ etika, ⑤ dialektika, ⑥ rétorika. Vedoucí zásadou Komenského při pořadu tříd jest věc před formou. Proto proti tradičnímu triviu a quadriviu položil dialektiku a rétoriku až na místo nejvyšší, za realie. Názvy tříd znamenají soustředění výuky ve všech předmětech tříd kolem ústředního oboru, jimž třída jest označena. Zvláštní místo zaujímá dějepis, který se připíná ideově ke všem stupňům školy latinské. V první třídě se vyučuje dějinám biblickým, v druhé dějinám přírodnin, ve třetí dějinám věcí, člověkem vy-

tvořených, ve čtvrté třídě se podávaly znamenité příklady ctností, v páté dějiny zvyklostí u různých národů a konečně v šesté třídě dějiny světa, především dějiny vlasti. Rozvrh hodin latinské školy Komenského věnuje ze čtyř hodin vyučovacíh dvě hlavní nauce, pro niž jest třída určena. Odpolední hodina první věnována jest dějinám, druhá slohu, zpěvu nebo ručním pracím.

Čtvrtým stupněm školským jest akademie. Na ní se má student zabývat studiem latinských spisovatelů a cizích jazyků. Konečně má z těchto šesti let věnovati několik roků studiu theologie, medicíny atd. Nade všemi těmito druhy škol zřízeno má býti podle Komenského Collegium didacticum, jehož úkolem, jak Komenský výslovně praví, má býti další vědecké zkoumání, aby se světlo moudrosti čistilo a šířilo po celém lidském pokolení. Ozývají se tu již zcela jasně příští snahy vševedné.

Informatorium školy mateřské jest dílo průkopnické. Jest rozvedením myšlenek Komenského v Didaktice o tomto předměť. Dílo toto jest první pokus o soustavu výchovy dítěte v době předškolní, o školu mateřskou, a všichni, kdož v díle tomto pokračovali, vraceli se ke Komenskému. Velkou důležitost připisuje Komenský údobí života před narozením a v době prvních let po narození. Ochrana kojenců sotva kdy byla vyslovena způsobem tak jemným a oduševnělým. Žádá trpělivou péči o zdraví dítěte, o jeho výživu, duševní hodrost a veselost, o jeho hry a výcvik smyslů. Doporučuje pro rozvoj rozumový vštěpovati dítěti poznatky ve všech možných oborech a dovede roztomile využití všech možných okolností, předmětů, míst v dětské světnici, v domě, v zahradě, v kolně, ve chlévě, ve špiži, na poli, v lese, na březích potůčků. Vida živý zájem dítěte, pozoruje s ním oblohu, slunce, měsíc a hvězdy, vyslechne jeho otázky a přesně na ně odpovídá. Komenský pozoruje, že příliš zanedbáváme dítě v těchto letech, ponechávajíc je tomu, že pouze instinktivně poznává své okolí, při čemž schází správné třídění, upětí pozornosti na věci důležité, podobné a různé, okolnosti to, jež nejvíce podporují rozumový vzrůst dítěte na tomto stupni vývoje. Mílo jest čísti půvabná místa Informatoria, uvádějící předměty příležitostného poučování. Tak na př. z ekonomiky mají děti znáti, kdo jest matka, otec, chůva, mají rozeznávati a jmenovati i jiné osoby v domě. V třetím

roce mají porozumět, že otec a matka rozkazují a jiní poslouchají. Ve čtvrtém a pátém roce mohou se učit rozlišovat vlastnosti a názvy různých předmětů v domácnosti, ve světnici, v komoře, ve sklepě, mají být podávány hospodářské věci ve způsobě hraček, představujících koně, krávy, ovečky, vozičky a lopaty. Komenský takto přenáší věcné vyučování s obměnou metody na stupeň školy mateřské, zdůrazňuje při tom zvláště jeho počátky. Důležitou věcí se jeví Komenskému, aby děti vyrůstaly mezi dětmi, ukazuje na jejich příbuznost a společné zájmy. Také v pracích lze podle Komenského děti cvičiti již na tomto stupni, jest potřebí jim dáti příležitost, aby se uplatňovaly, a nebrániti jim napodobiti úkony lidí dospělých, a užívati různých nástrojů tupých, aby se jimi učily zacházeti. Děti mají již ve třetím roce míti příležitost přelévati vodu, zapalovati a zhasínati, věci přenášeti, zdvíhati, obracet, ohýbati a lámati. Jmenovitě dává dětem do rukou křidu, aby dělaly čárky a tečky, kliky a háky, kroužky a různé obrazce podle libosti. Počátky počtů a zpěvu klade také Komenský již na stupeň školy mateřské. Obširněji se obírá Komenský v Informatoriu vývojem dětské mluvy. V prvním roce věku pozoruje vývoj hlásek a slabik, ve druhém vývoj snadných slov. Proto varuje osoby dospělé před nesprávnou výslovností. Ve čtvrtém roce žádá již řádný slovní přízvuk; v pátém a šestém roce mají si děti navykati jmenovat vše jadrně a případně, mají se učit na vhodných básničkách a písních postihovat rozdíl řeči vázané a nevázané. Pro základy mravního života dítěte oceňuje význam příkladu a napodobení, přiměřené hany a pochvaly, varuje před výchovou změkčilou a žádá, aby děti byly vedeny k pořádku v jídle a pití, k čistotě těla a oděvu, k povolnosti k osobám starším a zvláště k pravdivosti, spravedlnosti a zbožnosti.

Didaktika a Informatorium školy mateřské tvoří jedno pedagogické dílo. Informatorium jest jen rozšíření idea školy mateřské, jak jest v zásadě naznačena v Didaktice. I další pedagogická a pansofická práce Komenského organicky vyrůstá z jeho Didaktiky a jest jen stálým jejím prohlubováním a rozšiřováním.

Dalším důležitým krokem jak ve snahách pedagogických, tak i pansofických jest Komenského „Brána jazyků otevřená“ (1631)

(11). Toto dílo obsahuje 8000 slov užitých v tisíci vzorných větách a seřazených podle 100 kategorií věcných, představových a pojmových. Oblasti názorové téhož oboru jsou vždy pospolu. Tak se postupuje od okruhu představ, spojených se stvořením světa, k prvkům, k představám astronomickým, přírodopisným, sociálním, kulturním a jiným. Hlavní ideou Komenského jest snaha sloučiti za účelem logického a přirozeného postupu jazykového vyučování názornou představu, pojem s jeho symbolem slovním a uvésti tento představový a pojmově jazykový výraz v plnou a přirozenou souvislost s věcmi a jejich řádovou členitostí. Právem tu Lindner ukazuje, že Komenský v oboru výchovy učinil „Branou jazyků“ krok, který Bacon vykonal na půdě metody. Uspořádáním věcí v souvislost řádovou a učleněním slov a vět podle této pojmové řádovosti mohla by podnes býti vzorným příkladem pro všechny pokusy našeho vyučování názorného, které často přehlíží v řadě prostředků vyučování cizojazyčného nebo vyučování v mateřském jazyce důležitost zřetelných pojmů a představ, upínajíc se příliš na názor smyslový. „Januae linguarum vestibulum“ (1633) jest v podstatě brána jazyků, přizpůsobená nižšímu stupni a předesílající kategoriím věcným kategorie gramatické. Avšak i zde kategorie gramatické důsledně se připínají k věcem a jejich uspořádání podle předmětů, vlastností, činností, dějů a jiných druhů pojmových. Jemnost didaktického postupu Komenského spočívá v tom, že spořádal látku v takové souvislosti, že nejasné, ale obvyklé představy dítěte jsou uváděny v ohnisko pozornosti, a v tomto okamžiku soustředění se sdružují se slovy, vyjadřujícími tyto představy. To je přirozený pochod, jímž se učíme jazyku mateřskému, to jest také přirozená metoda vyučování cizojazyčného, v němž ještě dosud málo bylo využito zásad Komenského.

Úkoly a cíle, které se Komenskému otvíraly po „Didaktice“ a „Bráně jazyků“, ukazují, že otázek výchovy v nejširším toho slova smyslu se dotkl duch hluboce myslivý a všestranně vzdělaný. Citové a humánní prodchnutí, sloučené s věděním obsáhlosti skutečně polyhistorské, pudilo Komenského nejen k nápravě výchovy školské v duchu nových ideí protischolastických, nýbrž i k nápravě lidské společnosti za pomoci nové organizace všeho vědění.

Komenského „Fysika“ (12) (1633) obsahuje již jasnější zmínky o pozdějším velikém rozvrhu vševedného jeho snažení. Zde jsou již podány noetické předpoklady, jichž se Komenský přidržel i při pozdějších pokusech vševedných. Zdrojem poznání jsou mu smysly, rozum a Písmo. Vychází z Campanelly a Bacona Verulamského a důraz, který klade na indukci smyslového vnímání a rozumové úvahy jako základu vědeckého zkoumání, jakož i metoda, jak řeší vztah těchto dvou pramenů poznání k víře a k zjevení, právě ve Fysice ukazují, že prvky sensualismu a racionalismu u Komenského byly velmi silné, a že věrou nemělo být zatěžováno poznání, třebaže Komenský v Písmě a ve zjevení spatřuje rovnocenný zdroj poznání. Ve Fysice ohlašuje již Komenský svůj plán nárysu pansofie křesťanské, kterou obrazně nazývá potůčky, vedenými ze zdroje didaktiky a metafysiky. V jaké souvislosti měla být vševěda s výchovou, o tom svědčí slova Komenského ve Fysice, jimiž varuje školy, aby nepřesvědčovaly jenom, a vybízí je, aby také znázorňovaly, dokazovaly, aby přestaly disputovati a počaly badati, aby přestaly konečně věřit (credere) a počaly vědět (scire). K tomuto zvědečtění výchovy směřuje i odpor Komenského k stálému přemílání filosofie aristotelské a jeho požadavek, aby se filosofovalo také svobodně, jak k tomu vedou smysly, rozum a Písmo, rovnou měrou. Nesluší se oči a uši uzavírat před přírodou, praví Komenský, a žádá, aby se místo z mrtvých listů četlo v živé knize přírody. Ozývá se tu zřejmě duch nové výchovy, připravovaný již Novým Organem na poli vědeckém.

Po Fysice další krok v pansofickém snažení Komenského znamená „Prodromus“ čili „Předchůdce vševedy“, jenž již dříve (1639) vyšel v „Praeludia conatum pansophicorum Comenianorum“ Prodromus ukazuje již na potřebu jednoty všeho vědění, rozbírá filosoficko-noetické základy vševedy totožné se zdroji poznání, jak je uvádí ve Fysice; pojednává o vrozených pojmech a pravdách obecných a Baconovu indukci doplňuje metodou vševedného sbírání poznatků, v knihách již obsažených. Pansofii také dává její mravně obrodný smysl a cíl. „Conatum pansophicorum dilucidatio“ (1638) jest spis obranný proti výtkám z tábora jak křesťanské ortodoxie, tak i z kruhů nepřejících míšení problémů vědeckých

s otázkami víry a zjevení. Program vševědy, jak je udán v Dilucidaci, postupuje od poznání přírody, člověka a jeho vytvoření přes poznání obecné až k jeho největší obecnosti, to jest k bohu. „Pansophiae diatyposis“ (1643) zdůrazňuje potřebu správného užívání všeho vědění (panchresie) a potřebu náležitě souvislosti a řádovosti všeho poznání. Souhrnem všeho pansofického usilování jest pak „Cesta světla“ (1642) (13), která měla přimět anglický parlament k podpoře snah vševědných. Vycházejí z psychologického roztržení duševních schopností člověka, jež dělí na vědění (rozum), chtění (vůli) a jednání, dovozuje, že cesta světla má ukázati, jakým způsobem jest vésti všechny tyto schopnosti lidské všude po celém světě, aby se tato obecná moudrost stala všeobecným majetkem. Pozoruje hned, že jeden universální jazyk jest nutným prostředkem k dosažení tohoto cíle, jímž jest náprava a smíření lidstva. Uvésti v nejlepší stav učenost, náboženství, politickou správu, odstraniti nevědomost, pochynost, ruznice, nesváry a vady, jest důležitou přípravou, aby nadešlo pokojné a pobožné století. Vymezení duševní schopnosti člověka, jimiž se projevuje a které dlužno účelně vésti, rozděluje j. zdroje poznání, které jsou: svět vnější, svět duševní a svět nadpřirozený. Prvnímu odpovídá fyzika, a prostředkem poznání jsou tu smysly; světu vnitřnímu, duševnímu, jež tvoří naše pudy, vrozené pojmy a schopnosti, odpovídá metafyzika; světu nadpřirozenému pak hyperfyzika. Pramenem poznání hyperfyzického jsou inspirace, prorocká vnuknutí, zjevení a základem jeho pokorná víra o ničem nepochybující. Veškerá tedy moudrost člověka může býti čerpána z trojí knihy, již jest příroda, člověk a bůh. Duše jest mu měrou všech věcí, ona svými pojmy vrozenými všechno měří, i samého boha, a podle sebe sama poznává svůj praobraz — boha. Shrnutí veškerého poznání o věcech přirozených a nadpřirozených a učiniti toto poznání přístupným všem lidem jest podle Komenského jediným prostředkem, jak odstraniti neshody a zla v lidské společnosti. Komenský jest po jedné stránce předchůdcem osvícenství, neboť rozumové poznání konečně přetvoří podle jeho soudu i lidskou vůli (13, 35). Komenský podřizuje vědomě vůli rozumu a v tomto podrobení vůle obecnému poznání (rozumu) spatřuje cíl svých snah vševědných. Komenskému se jeví potřeba obecného

světla proto tak naléhavá, poněvadž mu vyplývá jako důsledek z filosoficko-dějinného vývoje. Filosofie dějin Komenského jest náboženská, teleologická, theistická a aprioristická. Chod dějin jest předurčen bohem a postihovati tento úmysl prativorce světa jest obsahem obecné moudrosti. Vývoj lidské kultury ukazuje mu cestu bohem naznačenou, jíž třeba se přidržovati, abychom dospěli k cíli lidských snah. Metoda, jakou lze cíle tohoto dosáti, jest synthetická. Ta pomůže člověku jednotlivé poznatky skládati v celky, ve vědy, vědy tyto v soustavy věd a ty pak zase v soustavu soustav vědných, kterou bude ono „světlo obecné“. Zdrojům poznání odpovídají tři nejdůležitější obory vševedy, obor bohoslovný, filosofický a odborně-vědný. Prostředky vševedné nauky budou jednak vševedné knihy, obecný vševedný sbor, šířící obecné vědění do všech vrstev lidových a jeden společný jazyk, nutný k dorozumění a sblížení všech národů. Vševeda jako nauka výchovná jest podle „Cesty světla“ trojdílná a obsahuje, pansofii, nauku o principech všeho dění, založenou na křesťansko-platonské ideologii; pandogmatii, sbírku výtahů a obsahů knih proslulých spisovatelů správně uváděných, takže sbírka tato se stane souhrnem lidské moudrosti, v níž různá mínění nebudou překážkou souladu mezi lidmi. Komenský podal ve Ventilabrum sapientiae (Věječce moudrosti) (14) metodu, která podobné výtahy poříditi a slučovati. Třetí část „Cesty světla“, panhistorie, bude pak podávati děje všech věcí, v pansofii popsaných podle obecných ideí. Bude tu podán vztah člověka k věčným zákonům dění ve věcech přirozených, řemeslných, duchovních a mravních. V úzkou souvislost uvádí Komenský vševedu s výchovou požadavkem, aby všechny stupně škol zřízeny byly na základech myšlenky vševedné. „Panegersie“ (1647) (15) nepodává nám již nových hledisk pro soustavu vševednou, nýbrž jen cíl vševedy, jímž jest náprava lidstva, jest blíže ozřejměn. Významná jest ovšem okolnost, že se v Panegersii podává konečné roztržení vševedy v jednotlivé části sedmidílné porady. Jsou to: Panegersie, obsahující povzbuzení, Panaugie, ohlášená již v Cestě světla a obsahující poznání všech věcí, Pansofie, čili všeobecné uspořádání věcí podle jednotných zásad a hledisk, Panpaedie čili systém vše výchovy a všeosvěty, Panglottie, to jest soustavné vzdělání jazykové, Panorthosie, všeobecná mravověda

jako základ všenáprav a konečně Pannuthesie, obsahující všeobecné napomenutí.

„Janua rerum“ (1649) (16), to jest „Brána věcí,“ obsahuje metafysické názory jakožto základ vševědy a pokus o uspořádání pojmů obecných. Brána jazyků podávala pořad jednotlivých věcí v přírodě a životě, kdežto „Brána věcí“ má podati příčiny všech věcí a prvé počátky a má se státi základem všech věd. Komenského metafysika splývá s obecným pojmoslovím a vědoslovím. Přijímá názor Baconův, jenž metafysice ukládá třídění výsledků a usoustavnění poznatků, vyplývajících z jednotlivých věd, avšak nespokojuje se pouze otázkou metody, nýbrž chce podati již pokus skutečné metafysiky po stránce obsahu. Také přijímá hledisko Campanellovo, jenž ukládá metafysice také metodologickou kritiku věd částečných. Vycházeje ze synthetického pojetí všeho světového dění, snaží se spořádati pojmy věcí v jednotu a obecné tyto pojmy uvést na principy, jež by nepotřebovaly důkazů a vylučovaly omyly. Tím je metafysika metodologií věd speciálních. Brána věcí neodchyluje se noeticky od ostatních rozvrhů pansofických, avšak logické a psychologické základy vševědného vzdělání jsou ujednoceny přesnějším rozčleněním podle jednotlivých kategorií. Aristotelké kategorie logické: podstata, případek, čas, místo a jiné; jsou východiskem třídění a psychologické kategorie rozumu, vůle a mohutnosti pak východiskem pro vševědnou osvětu a nápravu. Jestliže Brána věcí řeší vztahy mezi noetikou, logikou a psychologii, jest poslední příspěvek pansofický pokusem do této řady zdrojů a prostředků věleniti také mluvu a její symbolické výrazy v souvislosti věcné a logické. Úkol tento řeší v Trojumění obecném (Triertium catholicum) (17), jež se snaží uvésti pojmy, slova a úkony v organickou soustavu.

V době, kdy Komenský dokončuje obrysy svého díla pansofického, vychází jeho „Metoda jazyků nejnovější“ (1648) (18), dílo to i pro dnešní metodiku jazykového vyučování velmi pozoruhodné. Úvodem díla jsou úvahy o didaktice obecné a speciální, jež mají za účel podati obecné zásady všeho vyučování. Přihlíží tu k žákovi, jeho věku a nadání, k významu smyslů a pochopení věcí jako základu vyučování jazyků a stanoví účel jazykového vyučování, který jest ovládati jej, ovládati jej čistě a zručně slovem

a písmem. Mluvnická správnost tvaroslovná, znalost kořených slov a vzorné příklady výrazové jsou tři důležité stupně jazykového vyučování. Prostředky vyučovacími jsou díla spisovatelů, slovník a mluvnice. „Metoda jazyků nejnovější“ má za úkol spojit tyto prostředky v jednotnou metodu. Proto vyučování jazyků má být založeno na četbě spisovatelů, podle věku ustupovaných, a průvodcem těchto spisovatelů mají být tři knihy přípravné, totiž Vestibulum, Janua a Atrium. Úkolem Vestibula jest ukázati přirozený pořádek, učiti kořenům slov a základům gramatiky. Janua má podávati řetěz věcí v přirozeném pořadí, předkládati slova podle původního významu a učiti užívání různých gramatických tvarů, má zkrátka vštípati stavbu jazyka. Atrium pak má přiblížeti k posunutí významu, k jemnosti řeči a kráse výrazu. Všechny knihy mají míti obrázky, všechna pravidla příklady; také příslušné slovníky mají být u všech knih. Vestibulum obsahuje text a nomenklaturu, ale jenom v kořených slovech, nikoli ve větách. Slova v textu jsou srovnána mluvnicky a věcně. Ve slovníku jsou slova kořená a odvozená s koncovkami genitivními. Gramatika jest elementární a obsahuje základy hláskosloví, tvarosloví a větosloví. Janua, učebnice druhé třídy pansofické, na rozdíl od „Brány jazyků otevřené“ obsahuje také slova opakovaná podle různých významů, text je důkladnější a přesnější, je to malá encyklopedie věd a umění, je to „analysis mundi“, opatřená definicemi věcí a vyobrazeními. Slovník „Brány“ obsahuje slova v původním významu. Slovník má tři odstavce; v prvním jsou slova kořená, v druhém překlad a ve třetím příklady větné neboli užití. Jest to užití analyse, synkrise a synthése na učlení slovníku. Gramatika janualis má být založena na logice a vyplývá jako logika z věcí, neboť, jak praví Komenský, základy slov jsou v myšlence, základy myšlenek ve věcech. Gramatika obsahuje příklady, pravidla a poukazy na Bránu. „Atrium“ jest sbírka co do látky souhlasící s Bránou, jen výrazy jsou vybrané a přenesené. Konečný stupeň výcviku tvoří autoři, dějepisci, řečníci, básníci a filosofové, lékaři a právníci latinští. Četba pozůstává v analyse a napodobení, v překladu i překladu zpětném, ve cvicích ústních i písemných. Při napodobě nezapomíná Komenský na znalost věcí, kterou klade nad znalost řeči. (Sem-

per cura potior rerum quam verborum.) „Metoda jazyků“ jest didaktické dílo speciální, „Didaktika“ dílo všeobecné. Didaktika jest dílo populárně vychovatelské, „Metoda nejnovější“ dílo učené, metodicky, logicky a filologicky tvořivé. Cílem jeho jest založiti vyučování jazyku latinskému logicky, psychologicky a psychogeneticky. Důležitou novinkou díla jsou jeho tři stupně metodické (analytický, synkritický a synthetický), jeho názornost a jeho tři prvky vyučování jazykového (příklad, pravidlo a cvik). Postup od konkrétního k abstraktnímu, od věci a názoru k pojmu, jest důsledně zachovávan. Liese, vydavatel tohoto díla Komenského, oceňuje tři základní pilíře „Metody jazyků nejnovější“: přesný paralelismus věci a slov, dokonalé ustupnění a sloučení postupu s jazykem mateřským. Také uznává jeho původnost, jednodušnost a přirozenost, kteréžto vlastnosti způsobily, že v základních rysech jsou zásady díla majetkem dnešní doby.

K Informatoriu a Bráně jazyků otevřené druží se půvabný „Orbis pictus“ (Svět v obrazech, 1650) (19). Nebyla to jen geniální myšlenka užití obrázku ve výchově a v prvopočátečním vyučování. Komenským byl si plně vědom hlubokého duševního vztahu, v jakém jest dítě k světu zobrazenému. Dítě a člověk méně vzdělaný žije a pohybuje se ve světě jevů, jeho vztah k předmětům jeho okolí jest založen více na účelu a užitku nežli na pudu po příčinném poznání. Proto jest tolik věcí v našem okolí, kolem nichž chodíme, aniž si uvědomujeme jejich vlastností nebo jména. Obrázek — a to Komenským velmi dobře postihl — teť souhrn důležitých znaků, a dítě, kterému odjinud ze skutečnosti jest předmět znám, v okamžiku, kdy spatří jeho obrázek, postaveno jest před důležitou prací duševní, srovnávací a tvůrčí, a výsledek této práce jest, že poznává věci kolem sebe v jejich znacích, že s věcmi roste, pocítuje při tom radost nad výtvarným výrazem. Komenského Svět v obrazech jest šťastný nálezný v oboru vyučování. Goethe ve svém dětství těšil se touto knihou a zvěčnil také radost nad ní ve vzpomínkách ze svého dětství.

Osud ideí a utopií záleží v tom, že původci zřídka bývají dopřáno uskutečnění myšlenky, které nejsou v bezprostřední oblasti zájmů současného života. Tento osud měla také velkorysá myšlenka vševedná. Ale víra, jakou Komenským choval ve své snahy vševedné,

překonávala všechny překážky a tak ocitáme se ve skutečné škole zbudované na těchto ideách. Nemysleme ani tak na školu potockou samu, jako spíše na knihu obsahující její ideu a celé uspořádání. Je to „Škola pansofická, to jest povšechné moudrosti dílna, již od několika let, kde by koli možná bylo, založiti jsem toužil“. (Přel. Fr. Zoubek, Praha 1875) (20). Jest to pojednání, z něhož můžeme čerpati vědomosti o škole, která sama nebyla ve skutečnost dovršena, ale jejíž plodné myšlenky měly značný vliv na školství příští. Škola pansofická má býti školou moudrosti povšechné, to jest školou, v níž by se žáci učili poznávati a užívati všech věcí k životu tomuto i budoucímu potřebných. Komenský žádá tohoto vzdělání pro všechny lidi schopné. Vzdělání toto nemá býti toliko rozumové; je třeba je doplniti vzděláním ve skutečných dovednostech a v ušlechtilé výmluvnosti v jazyce mateřském. Čtenáře Komenského bude zajímati otázka, je-li vševědné vzdělání možné? Na tuto otázku odpovídá Komenský kladně. Pochybovačným námitkám čelí kritikou současné i staré výchovy, která se soustředovala na věci malicherné, anebo usilovala o vědění, které jest nad hranice našeho poznání, nevšímajíc si při tom zdrojů poznání lidského, jimiž jsou mysl, rozum, ruka, jazyk a víra. Smyslové vnímání věcí, logické myšlení, víra ve zjevení, zručná práce a dokonalá mluva jsou základní předměty vševědné výchovy. Člověk v těchto oborech vzdělaný bude schopen pravého moudrého života. Komenského nezaráží různost nadání u jednotlivců. Dlouhá poměrně doba vyměřená přírodou tělesnému i duševnímu vzrůstu do 25 let jest Komenskému zárukou, že vševědného vzdělání lze dosíci. Přírozená povaha, přírozená vloha člověka k poznání, konání a řeči zaručuje nejlépe Komenskému úspěchy v tomto podnikání. Avšak nade vše důležitá jest mu vrozená snaha a touha bažící po úplnosti poznání. Náběhy této touhy vidí již v pudu dítěte chápati věci v jejich celistvosti. Není tedy podle Komenského námitek proti vzdělání vševědnému. Myšlení, konání a řeč jsou tři schopnosti základní, jejichž přírozený vývoj jest cílem vzdělání vševědného. Komenský proti svým teoretickým výkladům, obvyklým v jeho knihách pansofických, obírá se ve „Škole pansofické“ (1651) problémem vševědného vzdělání s hlediska více prakticky školského. V krásných knížkách, ve věrných učitelích a dobrých metodách

spatřuje záruku úspěchu celého vzdělání vševědného. Povšimněme si, jaký jest úkol vševědných knih. Knihy tyto mají podle Komenského otevřít naše smysly k lepšímu pojmání věci, rozum přizpůsobiti a ostřiti, aby pronikal k jádru věci, a konečně připraviti člověka k pevnější víře. Jde tedy Komenskému, rozumím-li dobře, o vývojschopnosti duševních i tělesných. Učení vševědné má vésti k správnému smyslovému chápání, přesnému pozorování a souzení, jakož i k správnému jednání. V tomto formálním vzdělání dlužno spatřovati důležitou složku Komenského snažení vševědně výchovného, které nabývá reálného rázu a oprošťuje ducha od pouhé slepé víry.

Je přirozeno, že Komenský, maje přesvědčiti o užitečnosti vzdělání pansofického a o možnosti jeho uskutečnění, snažil se uvésti myšlenky reformní v jistý řád, jenž by byl podkladem vyučování vševědného. Upravuje látku učebnou, knihy, školní zařízení, rozvrh časový, práci a oddechy. Vycházeje ze zásady postupu od složitého k jednoduchému, a přihlížeje k hlavnímu cíli výchovy, pěstíti smysly, rozum a víru, rozděluje sedmitřídní školu pansofickou na tři hlavní údobí, z nichž první (tříleté) má sloužiti k probouzení smyslů, další tři třídy mají prohloubiti vzdělání rozumové o věcech a konečně poslední ročník má vésti žactvo k zjevení a poznání boha.

Na prvním stupni jest škola věnována předmětům konkretním, na druhém stupni předmětům abstraktním, na třetím pak vzdělání filosofickému a náboženskému. První stupeň pečuje o přesné poznání věci se souběžným výrazem slovním, druhý stupeň o logické sloučení a správné souzení. Šestá třída se zvláště zabývá praktickým užitím získaných vědomostí v životě a společnosti, sedmá pak se věnuje životu nadsmyslnému. Názvy těchto tříd jsou zároveň programem vzdělávacím. Názvy ty jsou: 1. vestibulka, 2. januálka, 3. atriálka, 4. filosofika, 5. logika, 6. politika, 7. theologika či theosofika. Třídění toto obsahuje trojí druh vzdělání: a) mluvnické s učením věcným a mluvním, b) filosofické, logické a politické a c) na třetím stupni theosofické. Za podklad vyučování měly sloužiti sedmery synthetické učebnice, z nichž každá byla určena pro vyučovací cíle jedné třídy. V těchto učebnicích měla býti obsažena povšechná učenost. Komenský žádá rozdělení ústavu na třídy, přijímá z tradičního školství dekuriony jako pomocníky učitelovy

a polosamosprávné dozorce, kteří bděli nad pořádkem a pilností své desítky a nad slušným chováním mimoškolním. Látka měla býti upravena tak, aby i méně čilí mohli stačiti. Není zastáncem škol pro zvláště nadané a nevidí v tom nižádné škody, jestliže jsou na svůj prospěch zdravotní v postupu poněkud zdržování a jestliže mdlejší žáci společností, nadanějšími jsou probouzeni, pobádáni a podporováni. Komenský tu správně odhaduje, že člověk není jen bytostí jednostranného nadání rozumového, ale že jest jednotou duchovní, tělesnou, rozumovou a mravní, a že jen posunutí této celistvé jednoty na vyšší stupeň vývoje vede k novým skutečným hodnotám. Vyučování vyměřuje Komenský celkem sedm hodin a zamítá veškero učení mimo dobu vyučovací. Tak škola jest mu dílnou, v níž cíle vyučování má býti dosaženo. Tím jest věnován čas mimoškolní životním zaměstnáním a oddechu.

Jen letmo naznačuje Komenský postup metodický a působuje jej věku žákovu. Postup od prostého smyslového vnímání a povrchního poznávání až k pojetí příčin a k vlastní práci na vyšším stupni zachovává ve všech předmětech a přenáší jej i na výchovu mravní. Zde nabádá k praktickým cvikům ve slušném chování a v mravních úkonech, ponechává emulaci, a ctižádostí, pochvalou, závoděním, zápisky o chybách a poklescích snaží se docílití úspěchů. Studium historické ve smyslu dějin o věcech přirozených i umělých, o zvyklostech, politických sociálních zřízeních u různých národů proniká celé vyučování od třídy třetí až do nejvyšší, a to tak, že látka historická se úže připíná obsahem k ústřednímu předmětu příslušné třídy vševědné. Komenský žádá obrázkové učebnice, nástěnné obrazy a všechno učení chce míti řádně uclánkováno a varuje před nesouvislým učením. Oceniti dlužno, že obrací zřetel k dějinám současným, jimž učí i na základě četby novin. K výchově mravní slouží mu rovněž školní divadelní představení, jichž hájí proti současným předsudkům. Šestihodinné vyučování rozděleno jest na čtyřhodinné vyučování a dvouhodinné zaměstnání četbou, hudbou, různými pracemi a cvičeními. Čtyřhodinné vlastní vyučování se dělí na dvouhodinné dopolední a dvouhodinné odpolední. V první hodině se probírá hlavní předmět té neb oné třídy, druhá hodina jest věnována témuž předmětu po stránce praktické. První odpolední

hodina se obírá dějinami ve smyslu výše uvedeném, druhá pak je vyhrazena cvičením slohovým. Synthetické učebnice udávají program jednotlivých tříd všeobecných. První, Vestibulum, obsahuje počátky mluvnice, slohu, počtů, měřictví, hudby, kreslení, krasopisu a volných zaměstnání. Učebnice druhé třídy obsahuje slovník latinsko-český, úplnou mluvnici, a text Brány čili vypsání věcí. Všechny tyto prostředky: slovník, mluvnice a text mají tvořiti trojjedinou skladbu, osvětlující složení jazyka a věcí. Třetí učebnice přihlíží k ozdobám jazyka latinského, obsahuje slovník latinsko-český, který učí touž věc různým způsobem ozdobně vyjadřovati. V počtech se připojuje násobení a dělení, v měřictví stereometrie, v hudbě harmonie a počátky metriky. Čtvrtá třída jest věnována hlubší vnitřní souvislosti věcí. Proto by si přál Komenský míti zobrazeny útroby věcí a přehled tvorstva sestavený tak, aby byly jasné vzájemné vztahy a přírodní síly vládnuocí v přírodě. Jazykový výcvik si všímá přesnějšího výrazu vzhledem k věcem. Tak se hlavním oborem vyučování od čtvrté třídy stává vědění o věcech, čímž se zájem více posouvá od čistě formálního principu k principu reálnímu. V matematice přistupuje nauka o úměrnosti, v měřictví trigonometrie, ve fysice statika, v hudbě musika instrumentální a v přírodních vědách nauka o vývoji tvorstva, ovšem v pojetí současné doby. Pátá třída, logika, má synthetickou učebnici o logice, která obsahuje učení o lidském rozumu, pravidla o metodě analytické, synthetické a synkritické. V matematice probírá se počet spolkový, ve fysice optika, v dějepise přehled dějin všech věcí vynalezených neb člověkem vyrobených. Třída šestá má učebnici politiky sestavenou se zřetelem k soustavě lidské společnosti a společenské vzájemnosti. V dějinách na tomto stupni pomýšlí Komenský na dějiny kultur náboženských a národních. Sem spadá zdokonalování v řečnictví a četba příslušných spisovatelů. Sedmá synthetická učebnice prochází znova pořadem Brány, osvětluje vztahy mezi věcmi a poměr jejich k původci všeho tvorstva. Při matematice upadá Komenský v mystiku čísel obsažených v bibli, v geometrii žádá základy stavitelství orientálního a židovského, v dějinách pak vývoj celého lidského pokolení a dějiny církevní.

Tak škola pansofická se nám jeví s hlediska „Cesty světla“

nikoli uskutečněním celým, nýbrž pouhou přípravou k výchově vševědné. Škola pansofická nemá podle Komenského učit všem podrobnostem o věcech, ale zajiště má obsáhnouti všechno, co svět v sobě má, co naučí mládež vše pochopiti, všeho užívati a o všem mluvit. Proto nemá býti nikdo propuštěn, „dokud by zlatodoly své myslí neprohlédl a o vykopaných z ní pokladech moudrosti boží vypravovati nemohl“. V pansofické škole, která podává základy všeho vzdělání věcného, jazykového a nábožensko-mravního, dlužno spatřovati právem vzorný soustředěný a v sebe uzavřený ústav středního typu. Komenský považoval tento ústav za přípravu ke vzdělání učitelů škol obecných a za přípravu pro studia na universitě, kde by se odchovanci pansofické školy oddávali studiu bohosloví, lékařství, filosofie, hvězdářství, hospodářskému nebo úřednickému povolání.

Toť v jádru vychovatelské a vševědně osvětlné dílo Komenského. Když byl odevzdal tuto svou zářící pochodeň všem, kdož měli přijíti po něm, soustředí se ještě jedenkrát, aby postihl v jakési zkratce „Jediné potřebné k životu dokonalému a šťastnému“, „Unum necessarium“ (1668), jež jest harmonickým doslovem k jeho monumentálnímu dílu výchovnému a životnímu. Studium didacticum, studium pansophicum a studium irenicum jest trojí touha Komenského. Všem těmto snahám podložil pevné základy. Skeptikům čelí nezlomnou vírou ve své myšlenky a doufá, že je uvidí splněny, „až zima církve přejde a deště ustanou, až kvítí znova se zaskví na naší zemi, a nadejde čas očištění, a bůh svému stádu pastýře dá podle srdce svého, kteří nepasou jen sebe, ale stádo Páně“.